

БЕЛЕШКЕ

ЗАСТАВА СТЕФАНА ДУШАНА НАД СКОПЉЕМ ГОД. 1339¹

У историји државног права значајно место припада застави и грбу као симболима државе, као видљивим и јасним знацима државног јединства и суверенитета.

Зна се да је у средњевековној католичкој Европи била нарочито проширена употреба грбова. Владаочев грб био је у исто време и грб његове државе коју је он сматрао за патримонијалну својину. Средњевековна државна заставица носила би обично исти грб, као и печат и штит владаоца. Упоредо са том заставом могли су постојати и стегови велике властеле (*barones banderiat*); *власителин-сѣгоноша* спомиње се у чл. 155 Душанова Законика². И поједини градови имали су своје заставе. Али, испред свих, владаочева заставица, са његовим грбом, јавља се као обележје државног јединства. Доста се мало зна о заставицама и грбовима у средњевековној Србији. Малобројне податке о томе најбоље су обрадили пок. Ст. Новаковић и проф. Ст. Станојевић.³ Још није јасно, да ли су Немањини већ имали свој грб и прописну заставицу с тим грбом. Доказано је да су сложени грбови цара Душана и цара Уроша у илирским грбовницима (Коренића-Неорића, Фојничким и др.) — далматински фалсификати из краја XVI в., засновани у појединим својим деловима на старој традицији.⁴ Тако, напр., крст са четири огњица, који је у тим грбовницима наведен као грб Србије, потпуно личи на грб Византије из времена Палеолога. На српском земљишту јавља се он први пут као украс дечанског полијелеја, који је поклонила кнегиња Милица. Није нам јасно, да ли крст са оцима долази ту већ као грб или само као украс у византиском стилу.⁵

¹ Овај чланак је, у скраћеном облику и без научног апарата штампан, у „Политици“ 25 априла 1935 год., под погрешним насловом „Застава Стефара Вукашина (!)“.

² Најстарији су словенски називи за заставе *хоржгы* и *стагъ*. Миклошић је сматрао да су обе речи позајмљене из готског језика; од *hrunga и stange. Ипак је Мелијорански (Извѣстiя Ак. Н. 7, 2, 295) доказао да је прва реч узета од монголских народа у најстарије доба (*ogongo*, *hogongo*). Добро је позната Русима (код којих она означава сад сваку црквену заставицу (*хоругвь*), Пољацима (*chorągiew*), Чесима (*korouhev*), Бугарима (*ругль*) и Луж. Србима. Друга је реч била позната Русима (стагъ у Игоровој песми), Србима („стаг“ у XIV в.) и Хрватима (*stijeg*) в. *Berneker*, Etym. Wört., 398; *Brückner*, Slownik etym. 182; *Miklosich* Lexicon 900 и 1094. У XV веку ту реч потискује код Срба турски „бајрак, барјак“. Реч *застава* има старија значења: зачеље стола, сватови на том крају стола, заседа на путу (Вуков Рјечник), залога; ово последње значење има и код Чеха и Пољака. Од г. 1577 јавља се и у хрватским изворима да замени *сѣг*. Није јасно откуд овај садашњи значај те речи. В. *Mažuranić*, *Prinosi*, 1665—1666.

³ Ст. Новаковић, Хералдички обичаји код Срба, Годишњица Чупића VI (1884), стр. 1—71; Ст. Станојевић, Наше заставе у Средњем веку „Политика“ 6-IX-1930 (= Из наше прошлости I, Б. 1934, стр. 78—85). О српском грбу „Политика“ 6-I-1930.

⁴ Ст. Новаковић, нав. дело; А. Соловјев, Постанак илирске хералдике и породица Охмушевић, Гласник Скопског н. др. XII.

⁵ Ст. Димић-Ријевић, Грб Српске Патријаршије „Богословље“ г. IV (1929, стр. 94—107; А. Соловјев, О постанку српског грба, Шишићев Зборник, Загреб 1929, стр. 546.

Двоглави орлови познати су у Србији много раније. Видимо их на најстаријим фрескама, на оделима Немањина брата Мирослава (у Бијелом Пољу), Стефана Првовенчаног (у Призрену и Жичи), Стефана и Радослава (у Милешеви).⁶ Ипак ти су орлови само украс свечаних дворских хаљина као и у Византији; тамо су одавна сви деспоти и севастократори носили, прописана дворским церемонијалом, богата одела са извезеним орловима.⁷ Ово није још индивидуални знак Немањићке лозе, него дворски украс на византиски начин.

Уопште, можемо рећи да Немањићка Србија, ушавши у круг византиске културе, дуго времена није познавала употребу грбова. То се види и по немањићким новцима који, исто као и византиски, носе слике светаца и владара, али немају грбова. Тек на Душановим новцима јавља се шлем са челенком на западни начин, али увек без штита, — дакле ово није још прави грб.⁸

Вероватно је да су и немањићке заставе, опет по византиском узору, најчешће носиле знак крста и слике разних светаца. То се тачно зна из Кодинова извештаја о византиским заставама⁹ и из података о руским средње-вековним заставама.¹⁰ То можемо закључити и из оних података о старим српским заставама, које је покупио проф. Ст. Станојевић.¹¹

Душанова застава, коју сам видео у Хиландару, ђудноватог је троугаоног облика, светлозелене боје са две водоравне црвене пруге и са малим крстићем као украсом. Овај Душанов барјак изгледа да је био цео обновљен и не улива много поверења,¹² ипак био би доказ да се цар Душан није служио заставом са грбом, него „крсташ-барјаком“. Ово је доста вероватно, јер тако је обично било у православним земљама. Можемо мислити да је веродостојан податак народне песме о Стефану Мусићу, који је пошао на Косово Поље са „крсташ-барјаком — од тринаест крстова“. Барјак са тринаест крстова потпуно је могућ, јер број тринаест симболизира Христа и апостоле. Тако, например, у Русији имамо цркве са тринаест кубета, од којих је једно највеће у центру.¹³ Барјак Мусићев могао је имати велики крст по среди и по три крстића у сваком углу; нешто налик на заставе латинских царева у Цариграду.

Да проширимо наше знање о средњевековним српским заставама, скренућемо пажњу на једну врсту извора, врло значајну за средњевековну историју. То су поморске географске карте, тако звани „портолани“ (*les portolans*) или према грчком „*periploi*“. Са успесима медитеранске пловидбе јављају се од г. 1300 многобројне карте Европе, састављене од италијанских и шпанских помораца.¹⁴ Ушло је у обичај да се изнад појединих градова и земаља на тим картама сликају и њихове заставе у бојама. Познавање застава било је за поморце исто толико потребно као и познавање морских путева. Стога можемо узети да су ови подаци сасвим тачни (нарочито у колико се тичу европских држава).

⁶ *Св. Новаковић*, Хералдички обичаји, 48—49; *Св. Станојевић*, Из наше прошлости, стр. 88; *A. Soloviev*, Les emblèmes héraldiques de Byzance et les Slaves, Seminarium Kondakovianum VII (Praha 1935), p. 137—139.

⁷ *Constant. Porphyrog.*, De cerimoniis II, 577; *Codini*, De cerim. p. 13—15.

⁸ *S. Ljubić*, Opis jugoslavenskih novaca, Z. 1875, VI, бр. 22—24 и VII, бр. 1—13 Исто за цара Уроша: IX, бр. 9—10, 13—27; *Св. Новаковић*, Хералд. обичаји, стр. 34—37.

⁹ *Codini*, De cerim. p. 83.

¹⁰ У Москви сачувана је црна застава са Спасовим ликом, која је претходила војсци в. кнеза Димитрија Донског у сјајној победи г. 1380 на Кулиховом пољу.

¹¹ *Св. Станојевић*, Из наше прошлости, стр. 78—80 и 84.

¹² *Дм. Аврамовић*, Описаніе древностей сръбских, Б. 1847, стр. 14 и табл. V и Света Гора са стране художества, Б. 1848, стр. 35—36, подробно описује ову заставу.

¹³ Прва оваква црква била је саграђена од дрвета у Новгороду г. 989, за време епископа Јоакима, Грка из Херсонеса. *В. Иконниковъ*, Опытъ русской историографіи, II, кн. 1, Киевъ 1908, стр. 640.

¹⁴ Најбоља су дела о томе: *A. E. Nordenskjöld*, Periplus. An essay on the early history of charts and sailing directions, Stockholm 1897 и *Kretschmer*, Die italienischen Portolane des Mittelalters, Berlin 1909.

Можемо мислити да и српски двоглави орао (других боја) има неку везу са традицијом Комнена, од којих је већ Првовенчани добио севастократорску титулу.

Промена боја сасвим је у складу са начелима средњевековне хералдике. Две породице (па и две државе) могу да имају сасвим сличне фигуре на грбовима — крстове, орлове, лавове, али онда боје не смеју бити једнаке. Свака промена боје ствара нови грб. Стога је византиски крст са оцилима увек златан, док се српски крст у илирским грбовницима слика обично као бео (односно сребрн) на црвеном пољу. Стога је и двоглави српски орао на већини фресака и у грбовницима обично сребрн док је византиски комненовски орао опет златан. Врло је вероватно да је у Душаново доба већ био познат, као *српски амблем*, бели двоглави орао на црвеном пољу (или црвени на белом, како га је, можда погрешно, насликао А. Дулцерт).

Не смемо рећи да је двоглави орао био већ тачно одређен Душанов грб. Да је тако, видели бисмо га и на његовим новцима и на печатима, али тамо га нигде нема.²¹ На Душановом двору водила се борба између византиских традиција и западних утицаја које су преносили Дубровчани и германски витезови — најамници. Врло је вероватно, да су се у ратовима Срби још, у главном, служили барјацима црквеног типа, са крстовима и иконама светаца. Али уколико је Душан (и његов војвода Палман) осећао потребу да има и један хералдички амблем по коме га могу познати западњаци, почео је да се служи двоглавим орлом који му је био познат као украс и амблем његових предака.²²

Можемо тврдити да је у Душаново доба двоглави орао почео да симболизује српску државу. Стога јавља се он на новцу деспота Оливера²³ и у Вукашиновој задужбини, у Марковом манастиру.²⁴ Овај нови податак иде у прилог проницљивом мишљењу г. Ст. Станојевића да српски двоглави орао има везу са Комненима;²⁵ видимо да је Душан почео да се њиме служи још пре проглашења царства.

А. Соловјев

²¹ В. S. Ljubic, *Opis jugoslovenskih novaca*, Z. 1875; А Ивић, Стари српски печати и грбови, Н Сад 1910 и А. Соловјев, Печати на Душановим повељама, Гласник Скопског н. др. II (1927), 37—46.

²² Леп двоглави орао налази се на прстену Душанове мајке, краљице Теодоре, као њен печат (*sigillum annuli*), нађен у краљичиној гробници у Бањској, сад у Нар. музеју у Београду. А. Soloviev, *Les emblèmes*, р. 139; Ј. Шафарик у Гласнику VI (1854) стр. 192.

²³ S. Ljubic, *Opis jugoslovenskih novaca*, Zagreb 1875, т. XIV, сл. 13 и 14 и стр. 186—187. Сумње К. Жиречека побијене су од проф. Ј. Радонића, в. *Жиречек*, Ист. Срба, I. I. стр. 242.

²⁴ На плочи испред олтара (Н. Кондаковъ, Македонија, Петр. 1909, стр. 184) и на полијелеју са Вукашиновим монограмом. Л. Мирковић и Ж. Ташић, Марков манастир, Нови Сад 1925, стр. 7 и 24.

²⁵ Ст. Станојевић, Из наше прошлости, стр. 89 и 90.